

школа. — 2007. — № 5. — С. 5–8.

7. Савченко О.Я. Удосконалення професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / О.Я. Савченко // Початкова школа. — 2001. — №7. — С. 1–4.

8. Сухомлинська О.В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. — К: А.П.Н., 2003. — 68с.

УДК 378 091(4)

ПОЛЬСЬКА ШКОЛА НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ В 1917- 1920 РР.

О.Ф.Кошолар

Анотація. На основі вивчення раніше маловідомих архівних джерел стверджується, що розвиток польської школи на території Поділля в 1917- 1920 рр. відбувався у надзвичайно важких соціально-політичних і економічних умовах, одночасного становлення системи освіти в Україні, утвердження національної школи як поліетнічної, з урахуванням потреб та інтересів національних меншин.

Ключові слова: польська школа, Поділля, національні меншини.

Анотация. На основании ранее малоизученных архивных материалов утверждается, что развитие польской школы на территории Подолья в 1917-1920 гг. происходило в очень сложных социально-политических и экономических условиях, одновременного становления системы образования в Украине, утверждения национальной школы как полиэтнической, с учетом потребностей и интересов национальных меньшинств.

Ключевые слова: польская школа, Подолье, национальные меньшинства.

Summary. On the basis of studying previously unknown archival sources it is confirmed that the development of the Polish school on the territory of Podolia in 1917-1920 period occurred in extremely difficult social, economical and political conditions, in the simultaneous formation of an educational system in Ukraine, consolidation of national school as a polyethnic one, taking into consideration the needs and interests of national minorities.

Key words: Polish school, Podolia, national minorities.

Лютневі події в Петрограді та відновлення Української державності стали потужним поштовхом до консолідації багатонаціонального населення Поділля, зростання його самосвідомості та почуття громадської повноцінності. Подільська губернська Українська Рада робила все, щоб запобігти проявам шовінізму та міжнаціональної ворожнечі, дотримання рівноправ'я під час формування нових органів влади. У травні 1917 вона опублікувала звернення, в якому закликала «все громадянство Поділля підтримувати свою рідну організацію. Добре пам'ятайте! – Говорилось у зверненні, – що тільки в єдності сила. Тільки згуртувавшись ми зможемо закріпити волю, добути землю і все, що потрібно для нашого нового життя. Запрошуємо Вас, шановні громадяни до спільної роботи для рідного краю...» [14, с. 1]. Мешканці Поділля з розумінням сприйняли й заклик Центральної Ради що до «згоди й порозуміння з демократією тих національностей», які проживали на території України, з метою побудови «правильного життя» [6, с. 22]. Підтримавши державотворчі починання Центральної Ради, населення Поділля активно включилося в політичне життя країни. Зважаючи на те, що освітня справа визнавалася ключовою в задоволенні прав національних меншин, польські громадсько-політичні об'єднання прикладали максимум зусиль для створення на території Правобережжя розгалуженої мережі початкових навчальних закладів, сподіваючись із їх допомогою поширювати серед польської спільноти ідею боротьби за відновлення державності. Вже влітку 1917 року розпочали функціонувати початкові польські школи у Браїлові, Ворошилівці, Гнівані, Стрижавці, Пикові, Тиврові, Янові, Юзвині та інших населених пунктах Поділля [19, с. 31-32]. Одночасно польські громадські організації проводили активну роботу по відкриттю на території Поділля польських середніх навчальних закладів і підготовку для них кваліфікованих учительських кадрів.

Такий ентузіазм представників національних меншин щодо розвитку системи національної освіти дали підстави І.І.Лозинському в своєму виступі на засіданні Вінницької міської Думи, яке відбулося жовтні 1917 року в м. Вінниці, заявити, що «та глибока несправедливість, якої зазнавали, так звані, не державницькі народності Росії в справі освіти канули в минуле. Тепер необхідно спрямувати всю свою енергію на створення нової школи, в якій підростаючий громадянин буде мати можливість в повній мірі розвинути природжені здібності, матеріалізувати себе повноправним членом того чи іншого національного колективу. Щоб досягнути цього та розбудувати національну

школу нам необхідно:

- у всіх школах Вінницького міського самоуправління запровадити навчання на материнській мові учнів;

- починаючи з осені 1917 року, націоналізувати початкову освіту в школах Вінницького міського самоуправління, тобто, запровадити навчання на рідних мовах учнів (українській, єврейській, польській);

створити в місті педагогічну наукову бібліотеку з підбором книг та навчальних посібників на різних мовах, в тому числі й на мовах національних меншин...» [13, с. 246].

Виконати намічені плани в умовах розгулу анархії виявилось досить важко. Восени 1917 року територію Поділля сколихнула хвиля погромів польських поміщицьких маєтків. При підтримці збільшовизованих військових частин, селяни нищили та грабували майно колишніх землевласників. В.П.Рекрут з цього приводу зазначав, що зусиллями декласованих елементів були вщент пограбовані маєтки у Війтівцях, Голенішеві Летичівського повіту, значних збитків потерпіли господарства братів Стемповських, П.Ренненкампа, графів К.Потоцького, З. Грохольського й інших землевласників та заводчиків губернії. Розміщені в садибах поміщиків і фінансовані ними польські початкові навчальні заклади припинили своє існування [8, с. 328].

Подільський губернський комісар Г.Степура вимушений був визнати, що на території губернії склалася критична ситуація «як-то під час народного лиха, чи при воєнних обставинах». У зв'язку з цим, він оголосив про скликання XIII-тих надзвичайних земських зборів [12, с. 92]. Наближення фронту до м.Кам'янець-Подільського заставило Г.Степуру перенести засідання до м. Вінниці. Збори розпочали роботу 12 жовтня 1917 року в присутності не менше однієї п'ятої всіх радних. На порядок денний були винесені питання про заходи щодо боротьби з анархією та ряд (14) питань щодо розподілу фінансування освіти та інше [12, с. 92].

З самого початку роботи зборів із числа делегатів виділилося два протиборчі табори. Перший із них, і досить потужний, представляли представники російської та польської аристократії з категорії князів, графів, дійсних і статських чиновників, які відстоювали інтереси Тимчасового уряду та монархічного устрою «єдиної, неподільної Росії». Визнаними лідерами цього табору були князь В.А.Щербатов – «титлований представник російської демократії» та З.Грохольський – відомий захисник інтересів польської меншини.

Другий табір представляли представники національного відродження, прихильники Української Центральної Ради та передова українська інтелігенція, яку очолювали Д.Маркович, В.Приходько, В.Дуніч та інші радні, яких із «легкої руки» князя В.Щербатова, охрестили партією «Українців». Збори проходили в гострих дискусіях. Зокрема, чітка виражена позиція Д.Марковича та його прихильників не дали можливості польським лобі зборів (С.Стемповському, З.Грохольському, В.Сведерському та ін.) реалізувати клопотання «Польської Маєжї Шкільної» про виділення 244 809 крб. на підтримку польських навчальних закладів [12, с. 97]. Глибоко розуміючи необхідність фінансової підтримки початкових навчальних закладів Поділля, представники української інтелігенції наголошували на необхідності рівноправного розподілу бюджетних коштів. У своєму виступі Д.Маркович наголосив: «...необхідно керуватися справедливим принципом дотримання, хоча б приблизно, відсоткового співвідношення між кількістю українського і польського населення, між кількістю українських і польських дітей, бажаючих потрапити до школи. Отже, необхідно розподілити можливу в наш час допомогу в відповідній пропорції» [12, с. 97]. При наявній чисельності польського населення губернії, яке складало всього 4% від загальної кількості проживаючих, виступаючі запропонували виділити «Польській Маєжї Шкільній» тільки пропорційну суму, яка складала 8000 крб. [12, с. 97].

Після тривалих дебатів, що розгорілися навколо розподілу коштів, перевагою в один голос збори погодилися прийняти пропозицію В.Стемповського про виділення «Польській Маєжї» позики в 100000 крб. терміном на один рік. Представники польського табору могли розраховувати на дану суму тільки за умови отримання губернським земством позики від Тимчасового уряду [8, с. 328].

Результати аналізу архівних матеріалів дають підстави стверджувати, що мережа польських національних навчальних закладів, які функціонували на території Поділля до 1917 року, була досить незначною, щоб забезпечити освітні потреби польської спільноти губернії. Тому значна кількість батьків вимушені були віддавати своїх дітей до шкіл комплектів із російською мовою викладання. У таких школах навчалися діти різних національностей і поділу на класи за національними ознаками не було. Курс на націоналізацію школи поставив освітні заклади, в яких навчалися діти поляків, перед нелегким вибором: учні повинні були закінчити навчання тією мовою, якою навчалися на протязі трьох років. Так, у початковому училищі що розміщувалося в урочищі «Мури» м.Вінниці, із

загального числа учнів 66 дітей були поляками. Для вирішення цієї проблеми було вирішено з наступного 1918-1919 навчального року цих дітей перевести для продовження навчання до польської початкової школи [13, с. 244].

Для полегшення керівництва освітою, Вінницька міська Дума своєю постановою в перелік навчальних закладів, що перебували на міському фінансуванні, включила й приватну польську школу. З метою її фінансової підтримки Думою було виділено 2 875 крб. [13 с. 248].

Однак, як виявилось на практиці, виділених коштів було досить мало, щоб забезпечити повноцінну діяльність цього навчального закладу. Зазначеної суми вистачило тільки для асигнування навчання двох комплектів польської початкової школи, в той час, як в ній навчалося п'ять комплектів із загальною кількістю дітей у 260 чоловік [11, с. 240]. Через недостатнє фінансування школа не могла задовольнити потреби всіх бажаючих дітей в отриманні початкової освіти. З цієї причини щорічно близько двох комплектів дітей вимушені були залишатися поза стінами навчального закладу. Функціонування шестикомплектної початкової польської школи вимагало збільшення фінансування до 27 340 крб. на рік, а саме: заробітна плата педагогам – 9 160 крб.; плата за оренду приміщення – 4 800 крб.; опалення приміщення – 3 060 крб.; освітлення – 600 крб.; придбання навчальних посібників та канцтоварів – 120 крб.; господарчі розходи – 300 крб.; заробітна плата обслуговуючому персоналу – 1 800 крб.; забезпечення класів меблями – 7 500 крб. [9, с. 240 (а)].

Як свідчать архівні джерела, на початку 1918 року в містах та містечках Поділля функціонувало 347 початкових польських навчальних закладів [10, с. 264]. Крім того, їх чисельність продовжувала збільшуватись. У 1919 році польську початкову школу було відкрито в Проскуріві, а на Кам'янецьчині, в зазначений період, розпочало роботу 15 польських шкіл [18 с. 5]. Позитивні тенденції в системі освіти на початковому етапі будівництва Української держави дали підстави керівництву в урядовому повідомленні від 10 травня 1918 року заявити про повне задоволення культурно-освітніх потреб польської національної меншини. Проблема освіти займалися створені при міністерствах спеціальні комісії та підкомісії національних шкіл – російська, єврейська та польська. Якщо на вищезазначену комісію покладалися управлінські завдання, то підкомісії національних шкіл стежили за процесом викладання, навчання й виховання, за умовами праці і побуту в школах, контролювали його, а також представляли кандидатів на вчительські посади, підтримували стосунки з національними просвітницькими товариствами тощо.

З метою подальшого розвитку національної школи та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів 2 липня 1918 року Міністерством освіти було виділено 112 050 крб. на організацію літніх курсів для вчителів польських шкіл Києва, Вінниці та Житомира. Однак, вже 9 липня 1918 року разом із скасуванням закону Української Центральної Ради про національно-персональну автономію, офіційно було оголошено і про ліквідацію всіх трьох міністерств – єврейських, польських і російських справ, а їх культурно-просвітницькі повноваження передано Міністерству народної освіти та Міністерству внутрішніх справ. Постанова про ліквідацію національних міністерств була опублікована в періодичній пресі 22 жовтня 1918 року.

В доповідній записці, складеній членами польського виконавчого комітету в Україні і направлений 12 вересня 1918 р. міністру освіти Української Народної Республіки М.П.Василенку, наголошувалося: «Польське населення відкрило й утримує майже виключно за власні кошти понад тисячу початкових училищ і 39 середніх навчальних закладів, виховуючи 14546 дітей і забезпечуючи роботою 2158 чоловік учительського персоналу, а також вищий учбовий заклад, університетську колегію в Києві». Звернувшись із проханням про фінансову допомогу та підтримку, члени комітету одночасно наполягали на створенні при Міністерстві народної освіти польського департаменту, який би займався виключно питаннями освіти поляків [15, с. 14]. Остання пропозиція не знайшла підтримки у працівників міністерства. Зокрема, І.А.Красуцький та М.Х.Базаревич вважали, що доречно було б утворити тільки «окремий відділ по управлінню польськими школами» [15, с. 15]. Це питання було винесене на розгляд спеціальної комісії, засідання якої відбулося 20 вересня 1918 року в м. Києві. До її складу увійшли В.П.Науменко (голова), М.Х.Базаревич, І.А.Красуцький, І.І.Крижанівський, А.І.Лещенко та представники від польських громадських організацій – Улашен і Михаловський. Одним із центральних питань, що розглядалося комісією, було управління польськими школами на території України. З приводу цього комісією були ухвалені наступні рішення:

« 1. управління польськими освітніми справами бажано проводити не самим Міністерством народної освіти, а окремим його відділом, який має керуватися одним із товаришів міністра, та контролювати стан розвитку освіти національних меншин;

2. керівник такого відділу повинен мати право безпосередньої доповіді особисто міністру у всіх

важливих справах.

3. у взаєминах з польськими навчально-виховними інституціями відділ має користуватися польською мовою, а в зносинах з міністром та іншими державними органами – державною українською мовою. В цілому до розв'язання проблемних завдань управління освітою комісії слід було підходити більш виважено, враховуючи досвід Української Центральної Ради ... » [15, с. 15].

Демократичні зміни в управлінні системою освіти продовжувалися і в часи правління Україною Директорії. Так, згідно з постановою від 5 грудня 1918 року при Директорії засновувався відділ «для тимчасового керування справами освіти» [3]. 10 грудня 1918 року Директорією було ухвалено рішення про відновлення чинності Закону Української Центральної Ради від 9 січня 1918 року «Про національно-персональну автономію». Одночасно було створено тимчасовий відділ у справах національних меншин на чолі з Соломоном Гольденбергом, який мав функціонувати до відновлення діяльності відповідних міністерств [1, с. 1]. В умовах державотворення особливої актуальності набула проблема загального безкоштовного навчання. До її розв'язання українська влада, через ряд об'єктивних і суб'єктивних причин, змогла приступити лише на початку 1918 року [4, с. 30]. Саме з цією метою при міністрі освіти В.К.Прокоповичу було організовано спеціальну комісію в складі педагогів-представників усіх національностей і народних управ на чолі з Генеральним інструктором МНО О.Ф.Музиченком. В її роботі протягом травня-вересня 1918 року взяли участь відомі педагоги, громадські діячі П.І.Холодний, Т.Лубенець, С.П.Постернак, С.Романюк, Жукевич, Слуцький, Луначарська, Звірив, М.Потапенко [17, с. 1].

З приводу діяльності цієї комісії Подільський губернський комісар освіти Ю.О.Щириця заявив: «... за останні часи справа шкільного управління... з кожним днем все більш ... псується місцевою владою (і новими цензовими управами)... Скасовуються шкільні ради, тормозиться культурно-освітня праця арештами учителів і увільненням останніх за «неблагонадійність», а замість ... усунених призначаються особи, не відповідні по своєму освітньому цензу і непевні з культурно-національного боку. Тому Міністерству народної освіти необхідно вжити рішучих заходів, аби до переведення в життя Закону про стале шкільне управління, діяльність скасованих повітових шкільних рад була відновлена, учителі були встановлені в своїх покривджених правах і місцева влада більш обережно відносилась би до шкільної справи і не ламала б її свавільно, з плеча» [16, с. 69].

Значне погіршення військово-політичної ситуації в Україні в 1919 році, часта зміна влади та загроза нової іноземної інтервенції помітно гальмували процес становлення як національної системи освіти, так і освіти національних меншин. 27 серпня 1919 року в м. Кам'янець-Подільському відбулося формування нового уряду УНР, який очолив І.П. Мазепа. Верховне командування справами республіки, після від'їзду В.В.Винниченка за кордон, взяв на себе Головний Отаман С.В. Петлюра, який від імені Директорії здобув право затверджувати всі закони та постанови, ухвалені Радою народних міністрів. Але вже наступного дня, під тиском переважаючих сил польської армії, що вступила на територію України, урядові структури вимушені були залишити м. Кам'янець-Подільський. С.В.Петлюра виїхав до м. Проскурова, а потім до м.Вінниці. Польська інтервенція спонукала уряд до екстрених дій, внаслідок яких Головним уповноваженим уряду УНР на Поділлі було призначено І.І.Огієнка. У неймовірно складній ситуації фактичного двовладдя І.І.Огієнко відстоював національні інтереси, запобігав розповсюдженню антиукраїнської агітації поляків на території краю, сприяв поширенню культурно-просвітницької роботи та продовженню роботи навчальних закладів. Справи освіти великою мірою залежали від командуючого 7 польською армією генерала Й.Крайовського – консервативної, непіддатливої, але освіченої людини. Проте І.І.Огієнку вдавалося розв'язувати з ним найпроблемніші питання, в тому числі й ті, що стосувалися освіти [5, с. 56].

З середини листопада 1919 року – по липень 1920 року навчальні заклади всіх типів, що функціонували на території Поділля, знаходилися в підпорядкуванні Головного уповноваженого українського уряду. С.Петлюра в листі до І.І.Огієнка наголошував, що головне завдання, яке стоїть перед урядом, «утримати політично-державну рівновагу і не робити нерозважливих кроків, які мали би дуже зле вплинути на нашу державність... Пілсудський дав мені обіцянку повернути до Кам'янця урядовців і я думаю, що в ближчому часі ця обіцянка буде реалізована. Відповідало б інтересам державним, коли б за цей час в Кам'янці використані були наші сили для створення культурних цінностей (видання книжок, підручників тощо). Всяку допомогу в цій справі треба робити з боку державної влади...» [20, с. 1-2].

«В інтересах країни та розвитку народного життя в ній, – писав С.Петлюра, – треба побажати, щоб... поступова частина польського громадянства вжила всіх сил на те, аби надіти уздечку на тих шовіністів, що роздмухують огонь національної ворожнечі і з власних інтересів нацьковують один народ на другий. Та політика, якої досі держалось до українців польське правительство і та частина

польського громадянства, що має вплив на це правительство, може породити тільки сумні наслідки...» [7, с. 35-36].

Незважаючи на польську присутність, учительська спілка м. Кам'янця-Подільського навесні 1920 р. розробила «План реорганізації шкільного управління», який був схвалений 7 березня того ж року на засіданні правління спілки і переданий на затвердження І.І.Огієнка. За планом передбачалася організація Крайових шкільних рад у складі 5 осіб. Троє представників мали представляти інтереси нижчої початкової школи (НПШ), вищої початкової школи (ВПШ) і середньої школи. Один представник мав представляти інтереси громадські організації і ще один – голова Ради, — рекомендований учительськими спілками й затверджений Головноуповноваженим уряду. При Крайових шкільних радах створювалася «колегія інструкторів». Однак в умовах збройного протистояння «план» так і не одержав практичної апробації [2, с. 4].

Висновки. Таким чином, розвиток польської школи на території Поділля в 1917-1920 рр. відбувався у надзвичайно важких умовах одночасного становлення системи освіти в Україні, утвердження національної школи як поліетнічної, з урахуванням потреб та інтересів національних меншин.

Література

1. Директорія УНР постановила: відновити чинність закону Центральної Ради від 9 січня 1918 р. про національно-персональну автономію // Вісник Української Народної Республіки. – К., 1918. – 21 грудня. – С. 1.
2. Знімка з протоколу 4.7 від 7 березня 1920 р. засідання правління учительської спілки м. Кам'янця // Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 26 березня 1920. – С. 4.
3. Інформаційне повідомлення про заснування при Директорії відділів для тимчасового керування справами, що стосуються до відповідних міністерств від 5 грудня 1918 р. // Село. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 8 грудня.
4. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці. / М.Г. Кукурудзяк, М. М. Сочинська. – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 30.
5. Ляхощкий В. Життя, принесене в офіру / В. Ляхощкий // Початкова школа. - №3. – К. : 1998. – С. 56.
6. Перший Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й поза Україною сущого // Український історичний журнал. – №8 (365). – К. : Наукова думка. – 1991. – 161 с.
7. Петлюра С.В. Народе український. Вибр. статті, листи, документи. / С. В. Петлюра. — Харків : Лівий берег. 1992. – 150 с.
8. Рекрут В.П. Громадська діяльність кооператора та літератора Дмитра Марковича у Вінниці в 1914-1917 рр. / В. П. Рекрут // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: Історія Вип. XI. – Вінниця, 2006. – С. 324-331.
9. Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф. Д-230, оп. 2, спр. 73, арк. 240 а.
10. ДАВО, ф. Д - 230, оп. 2, спр. 73, арк. 264.
11. ДАВО, ф. Д - 230, оп. 3, спр. 273, арк. 240.
12. ДАВО, ф. Д - 255, оп. 1, спр. 88, арк. 92,97.
13. ДАВО, ф. Д - 262, оп. 1, спр. 22, арк. 244 - 248.
14. ДАВО, ф. Р - 1196, оп.1, спр. 1, арк.1.
15. ДАВО, ф. 2201, оп. 4, спр. 11, арк. 14 – 15.
16. ДАВО, ф. 2201, оп. 1, спр. 28, арк. 69.
17. ДАВО, ф. 2581, оп. 1, спр. 7, арк. 1.
18. ДАВО, ф. 2582, оп. 1, спр. 43, арк. 5.
19. Державний архів Хмельницької області (ДАХО), ф. 233, оп. 2, спр. 10, арк. 31-32.
20. ДАХО, ф.Р - 582, оп. 3, спр. 14, арк. 1-2.

УДК 372.48: 502. 35 (477)

ІНТЕГРАЦІЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗНАЇВ В ШКІЛЬНІ НАВЧАЛЬНІ КУРСИ У 50-60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

А.М.Мехеда

Анотація: у статті розглянуто процес зміни суспільного ставлення до проблеми охорони природи та його відображення у навчальних програмах шкільних курсів 50–60-х років ХХ століття.

Ключові слова: природоохоронне навчання та виховання учнівської молоді, процес реформування змісту шкільної освіти, охорона природи.